

32. Супруненко Н.И. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине. – М., 1966.
33. Кіров А. Румчерод і Раднарком Одеської області в боротьбі за Жовтень // Літопис революції. – 1927. – №5-6.
34. Рузер Т. Комиссариат финансов // Октябрь на Одессине. Сб. статей и воспоминаний. – Одесса, 1927.
35. Очерки истории Одесской областной партийной организации. – Одесса, 1981.
36. Борьба за Советскую власть в Крыму. Сб. документов и материалов. – Симферополь, 1957. – Т. 1.
37. Гарчев П.І., Кононенко Л.П., Максименко М.М. Республіка Тавріда. – К., 1990.
38. Махно Н. Воспоминания. – Париж, 1929 (Харьков, 1998). – Кн. 1.
39. Махно Н. Воспоминания. – Париж, 1937 (Харьков, 1998). – Кн. 3.
40. Тимошук А.В. Анархо-коммунистические формирования Н. Махно (сентябрь 1917 – август 1921 г.). – Симферополь, 1996.
41. Стахів М. Україна проти більшовиків. Нариси з історії агресії Советської Росії. – Тернопіль, 1992. – Кн. I.
42. Юрченко О. Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правовому аспекті. – Мюнхен, 1971.
43. Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції 1917-1920 рр. – Б.м., 1921 (Фототипічний передрук для студій: Нью-Йорк, 1969). – Ч.2.
44. Курас І. "Держава повинна бути унітарною" // Дзеркало тижня. – 1999. – №4.

SUMMARY

In given article the policy of the Russian governments (the Provisional government and Bilshoviks) toward the South of Ukraine is examined. The political rate of Bilshoviks was directed on decomposition of Ukraine and creation in the South of Ukraine such pseudo-state formations as Donetsk-Krivorozhskay republic, Odessa Soviet republic and Republic Tavryda. The main events, reasons and consequences of such policy of Bilshoviks are analysed.

В.В. Соловійова

ДИПЛОМАТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ УРЯДІВ У МЕМУАРНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Розвиток української дипломатії на сучасному етапі не може здійснюватись успішно без вивчення і узагальнення історичного досвіду міжнародної діяльності України, її дипломатичної служби в добу національно-визвольних змагань 1917-1921 рр., коли вперше після тривалої історичної перерви вона знову увійшла у зовнішньополітичний світ. Діяльність української дипломатії у сусідніх з Україною державах у надзвичайно складній для неї воєнно-політичній обстановці була спрямована на пошуки як окремих партнерів, так і груп країн, які могли б реально сприяти Україні у боротьбі за незалежність. Незважаючи на несприятливі зовнішньополітичні умови, українським дипломатам вдалося розбудувати якнайширшу мережу своїх дипломатичних представництв у десятках країн світу та інтегрувати справу боротьби українського народу за свою державність у світовий зовнішньополітичний контекст. Досвід діяльності перших українських дипломатичних представництв за кордоном не втратив своєї актуальності і в наш час.

Висвітлення міжнародної діяльності українських урядів почалося одразу після поразки національно-визвольних змагань. Це, в першу чергу, можна пояснити спробами проаналізувати позитивний досвід та помилки у внутрішній та зовнішній політиці урядів в Україні. У цьому контексті значний інтерес викликають мемуари безпосередніх учасників доби національно-визвольних змагань, які були організаторами зовнішньополітичної служби у 1917-1920 рр., керівниками українських дипломатичних представництв за кордоном. Вони

до певної міри були використані у низці наукових досліджень, присвячених дипломатичній діяльності українських національних урядів, вивченню структури, кадрового складу та функцій окремих дипломатичних місій та посольств [1-8]. Написані під враженням безпосередньої участі у подіях, спогади українських дипломатів та керівників зовнішньополітичної служби доби національно-визвольних змагань містять різноманітний фактичний матеріал, аналіз міжнародної ситуації, внутрішньої та зовнішньої політики українських та закордонних урядів тощо.

У даній статті зроблена спроба систематизувати комплекс мемуарної літератури, присвяченої дипломатичній діяльності Центральної Ради, Української Держави та Директорії УНР, що досі не було предметом спеціального дослідження, а також вперше узагальнюються спогади активних учасників подій, які були причетними до формування різних напрямків дипломатичної діяльності українських національних урядів: зовнішньополітичного, торговельно-економічного, пресово-інформаційного та консульської служби – важливих компонентів державотворчої діяльності.

Значна кількість спогадів безпосередніх учасників подій була написана у 1920–1930-х роках. На деяких з них, як зокрема, В. Винниченка “Відродження нації”, П. Христюка “Замітки і матеріали до історії української революції”, І. Мазепи “Україна в огні і бурі революції”, М. Шаповала “Велика революція і українська визвольна програма” [9-12] у значній мірі відбилися партійно-політичні упередження авторів, які продемонстровані полемічними випадками на адресу політичних опонентів. Зокрема, у праці В. Винниченка відбилися всі протиріччя, які існували у керівництві Центральної Ради і Директорії щодо зовнішньої політики, а також його критичне сприйняття, як одного з лідерів УСДРП, міжнародної діяльності уряду гетьмана П. Скоропадського. Цей період у його відомій праці “Відродження нації” характеризується як “русько-німецька змова”. Разом з тим, він робить застереження, що у цей період “німецький імперіалізм... ще не мав виразної орієнтації на “єдиную, неделимую” [9.-Кн.ІІІ.-С.56]. Критикуючи своїх політичних супротивників і перекладаючи на них всю відповідальність за поразку у національно-визвольних змаганнях, В. Винниченко разом з тим подає процес організації окремих дипломатичних інституцій, розглядає проблему партійно-політичного впливу на добір їх кадрового складу. Автор упереджено аналізує як внутрішню, так і зовнішню політику УНР у 1919-1920 рр., вбачаючи прорахунки у відході керівництва УНР на чолі з С. Петлюрою від т.зв. соціалістичних принципів.

Через призму ідеологічних міркувань висвітлює зовнішньополітичний курс Центральної Ради, Української Держави, Директорії УНР та дії українських дипломатичних місій П. Христюк – активний діяч УПСР. Він, як і В. Винниченко, намагається перекласти всю відповідальність за прорахунки і вади зовнішньополітичного курсу УНР на соціал-демократичний уряд республіки та його представників у дипломатичних місіях, протиставляючи їм позицію партії українських есерів.

У праці І. Мазепи “Україна в огні і бурі революції” значна увага приділена добі Директорії. Крізь призму своїх власних переживань та безпосередньої праці в уряді автор висвітлює основні етапи розвитку другої УНР. Він детально аналізує діяльність української дипломатії у Польщі, а також умови, які призвели до військово-політичного договору з цією країною. Варшавська угода, на його думку, була “наслідком трагічної ситуації, що створилася на українському фронті восени 1919 року” [10.-Кн.ІІІ.-С.5]. І. Мазепа намагається проаналізувати власні (як голови уряду УНР) прорахунки у формуванні зовнішньополітичного курсу країни, а також неефективність дій державного апарату, пов’язану здебільшого з некомпетентністю і відсутністю професіоналізму серед керівників Міністерства закордонних справ і дипломатичних представництв. За його твердженням, саме інформації та звіти голів репрезентацій УНР за кордоном були основою для формування зовнішньої політики Директорії [10.-Кн.ІІ.-С.103].

Варшавська угода викликала різке розмежування в колах української політичної еліти. Якщо на початковому етапі діяльності Директорії лідери українських соціалістичних партій змагались навколо визначення зовнішньополітичної орієнтації – на Антанту чи на Москву,

то угода між С.Петлюрою та Ю.Піلسудським викликала рішучий осуд дій Головного отамана щодо передачі Галичини полякам, звинувачення його у самочинному захопленні влади. Аналізу Варшавської угоди на правомочності підписання її С.Петлюрою присвятили, зокрема, свої спогади М.Шаповал та С.Шелухин [12;13]. Проте, на відміну від гострополемічної праці М.Шаповала, яка пройнята безапеляційною суб'єктивною критикою дій С.Петлюри, С.Шелухин критикує неправомочність підписання угоди Головним Отаманом з правничої точки зору, розкриває низький рівень дипломатичної підготовки договору тощо.

Одночасно у працях В.Винниченка, І.Мазепи, П.Христюка, М.Шаповала і С.Шелухина, попри партійно-політичну заангажованість авторів, вміщено чимало цінного фактичного матеріалу і документів, які дозволяють всебічно розглянути процес формування українських репрезентацій і одночасно з'ясувати, в якій мірі міжпартійна ворожнеча шкідливо впливала на діяльність українських представництв за кордоном та підбір їх кадрового складу.

Безпосередньо дипломатичній діяльності українських урядів присвячені спогади О.Шульгина "Політика: Державне будівництво України і міжнародні справи", "Без території", "Початки діяльності міністерства закордонних справ України" [14-16]. Протягом 23.06.1917 – 17.01.1918 років О.Шульгин обіймав посаду генерального секретаря міжнаціональних справ УНР та зовнішньополітичного відомства і безпосередньо впливав на формування зовнішньої політики Центральної Ради. У своїх спогадах "Початки діяльності міністерства закордонних справ України" він відзначає, що зацікавлення Україною у світі посилилось ще влітку 1917 р. За його словами, інтерес виявили, насамперед, країни Антанти. В середині вересня 1917 р. О.Шульгин зустрічався з представниками французької санітарної місії. Він зблизився з французьким журналістом Жаном Пеліс'є, який своєю інформацією про події в Україні чимало сприяв налагодженню франко-українських зв'язків. Ж.Пеліс'є був ініціатором зустрічі О.Шульгина з послом Франції у Росії – Нулансом. Генеральне секретарство міжнаціональних справ УНР, як згадував О.Шульгин, відвідували представники і шефи італійської, американської, сербської, румунської, японської військових місій. Однак найтісніші контакти склалися з французькими і американськими військовими представництвами. Чимало цьому сприяв французький генерал Табуї, який був відряджений шефом французької військової місії у Росії до генерального штабу Південно-Західного фронту у Кам'янець-Подільському, та старшина генерального штабу Фіцвільямс. О.Шульгин зазначав, що, усвідомлюючи слабкість уряду О.Керенського, керівні кола Антанти всіляко намагались забезпечити даліше ведення війни на Східному фронті [16.-С.30]. Як історик, О.Шульгину притаманна виваженість в аналізі історичних подій, що робить його мемуари цінним допоміжним джерелом для вивчення проблеми становлення дипломатичної служби УНР за кордоном.

Особливе місце в мемуарній літературі, яка висвітлює закордонну діяльність українських урядів, а також становлення дипломатичної служби в добу національно-визвольних змагань, посідають спогади Д.Дорошенка, відомого українського державного діяча, історика за фахом. У 1918 р. він очолював МЗС Української Держави, а у 1919-1920 рр. – ревізійну комісію у справах українських військовополонених. У своїх спогадах "Дещо про закордонну політику Української Держави", "Закордонна політика Української Держави 1918 року", "Замітки до історії 1918 року на Україні" [17-20] він детально висвітлює процес становлення міждержавних зв'язків Української Держави з Центральними державами, налагодження дипломатичних стосунків з нейтральними країнами та країнами Антанти, аналізує міждержавні стосунки з радянською Росією. Мемуари Д.Дорошенка завдяки використанню автором широкого кола архівних джерел, матеріалів періодичної преси і спогадів сучасників мають велику цінність для детального, ґрунтовного і всебічного висвітлення дипломатичної історії України. На межі жанру мемуарної літератури і наукового дослідження написана його робота "Мої спомини про недавнє минуле" [17]. Із притаманною йому виваженістю і об'єктивністю, Д.Дорошенко аналізує зовнішню політику українських

урядів, розкриває процес створення, діяльності та формування кадрового складу дипломатичного корпусу України за кордоном протягом 1917-1920 рр. Він узагальнює здобутки та прорахунки у закордонній політиці Центральної Ради, Української Держави та Директорії УНР.

Характеризуючи закордонну політику Української Держави, Д. Дорошенко зокрема зазначає, що після підписання Брестейського мирного договору дипломатичні стосунки України з центральноєвропейськими державами – Німеччиною та Австро-Угорщиною мали ключове значення для української зовнішньої політики. Він наголошує, що “відносини до Німеччини були влітку 1918 року основним питанням не тільки нашої закордонної політики, але й питанням самого нашого існування, як держави”. За його словами, Україна, спираючись на німецьку військову силу, намагалась досягти внутрішньої консолідації в суспільстві і, досягнувши цю мету, поволі вийти з-під опіки Німеччини, а також Австро-Угорщини. Поразки німецької армії на Західному фронті сприяли здійсненню українських планів. У свою чергу Україна була для Німеччини стратегічним партнером не лише як політичний союзник та противага Росії, але як надійний економічний партнер” [17.-Ч.3.-С.6].

До десятирічного ювілею укладення Брестського миру було видано збірник спогадів і матеріалів “Берестейський мир” під редакцією І. Кедрина. У збірці опубліковано тексти мирної угоди, укладеної в Брест-Литовському та таємного договору про Галичину і Буковину, мемуари членів офіційних делегацій Німеччини і Австро-Угорщини, а також української делегації М. Залізняка “Моя участь у мирових переговорах в Берестю Литовському” та О. Севрюка “Берестейський Мир”. М. Залізняк, відомий діяч Української партії есерів, голова її закордонного комітету і Союзу визволення України, за дорученням якого він в роки Першої світової війни проводив політико-дипломатичну діяльність в Австро-Угорщині, Болгарії, Туреччині, Швейцарії, Німеччині та Швеції, прилучився до складу української делегації вже в процесі переговорів. На еміграції М. Залізняк тісно співпрацював з М. Васильком – прихильником т.зв. австро-угорської концепції вирішення української проблеми в імперії Габсбургів, яка передбачала в разі перемоги країн Четверного союзу відновлення Галицько-Волинської держави, як національно-автономного краю. Як згадує М. Залізняк, завдяки своїм зв’язкам з австро-угорськими дипломатами, М. Василько сприяв виробленню вигідних для України умов Брестського миру, а також укладанню таємного договору про виділення Східної Галичини в окремий коронний край [21.-С.79-84]. М. Василько, за словами М. Залізняка, підкреслював, що “Україна мусіла би сама заключити сепаратний мир – молодий організм, яким є ця республіка, не повинна пропустити тут доброї нагоди дати початок до світового мира” [21.-С.79].

М. Залізняк детально зупиняється на перебігу дипломатичних акцій, які проводили українські емігранти за кордоном протягом усього періоду Першої світової війни і які, за його словами, були недооцінені лідерами Центральної Ради. Він наголошував, що якби М. Грушевський, В. Винниченко та інші діячі українського політичного проводу подбали про те, щоб порозумітися з таємними українськими еміграційними організаціями, врахувати їх думку і досвід політичної діяльності за кордоном, вони мали б можливість зрозуміти, що лідери воюючих Центральних держав, “незважаючи на всі свої військові перемоги на східному фронті, з огляду на своє внутрішнє становище і становище на західному фронті, нічого так не бажали і не уважали би для себе величезним дипломатичним успіхом якнайшвидше заключення сепаратного миру з українською державою”. Саме ця недооцінка дипломатичного досвіду української еміграції, а також нехтування можливістю увійти у безпосередні зносини з уповноваженими воюючих країн за допомогою українців, які мешкали за кордоном і породжували, на думку М. Залізняка, спроби лідерів Центральної Ради “перетворити бувшу Російську імперію на федерацію вільних народів, у якій українській народ був би повноправним членом”, що від самого початку було “безнадійною

утопією” [21.-С.64]. У спогадах М. Залізняка наводиться чимало фактів про ставлення до Центральної Ради та її міжнародної політики за кордоном. Висвітлюючи підготовку до переговорного процесу, він наголошує на особливому зацікавленні Австро-Угорщини в укладанні миру з Україною і водночас подає перебіг подій, який призвів до проголошення IV Універсалу. Аналізуючи процес підписання мирного договору у Брест-Литовському, М. Залізняк підкреслює його велике значення для міжнародного утвердження України. “Побідні тоді Центральні держави, – наголошує він, – формально і офіційно признали існування самостійної і незалежної Української Народньої Республіки, признали її як суверенну державу і підписали з відпоручниками українського уряду урочистий і почесний для України мир” [21.-С.64].

Дещо інший характер мають спогади О. Севрюка про перебіг переговорного процесу у Брест-Литовському. У стислому хронологічному порядку автор висвітлює основні події, а також реакцію керівництва Центральної Ради на хід переговорів. Автор зупиняється на позиції кожного члена делегації, який представляв ту чи іншу українську партію, висвітлює взаємовідносини з російською делегацією тощо.

У 1920 р. починається видання окремих спогадів голів українських дипломатичних представництв, що, як правило, містять значне коло документальних матеріалів, матеріалів тогочасної преси. Серед них слід виділити “Спомини” М. Галагана, голови Української надзвичайної місії в Угорщині, які розкривають діяльність української репрезентації в цій країні. Варто зазначити, що завдяки використанню автором значного кола документів і матеріалів преси, його спогади набувають цінності як допоміжне джерело для вивчення процесу створення і діяльності дипломатичних представництв УНР і ЗУНР в Угорщині. М. Галаган розглядає головні напрямки роботи українських представництв, умови, методи та форми їх діяльності, зображує процес їх матеріального забезпечення, складнощі взаємовідносин репрезентацій УНР і ЗУНР. Автор аналізує політичну ситуацію в Угорщині, детально розкриває її вплив на діяльність українського представництва, публікує документи, які торкаються функціонування дипломатичної служби УНР в Угорщині, що значно підвищує інформативну вагомість праці. Описуючи процес налагодження двосторонніх контактів, М. Галаган зазначає, що серйозною перешкодою у цьому процесі стала окупація частини Угорщини військами Румунії, з якою УНР мала напружені стосунки. Після приходу до влади адмірала М. Хорті (1 березня 1920 р.) угорська дипломатія посилила свою активність у Польщі, пропонуючи політичний союз і військову конвенцію, спрямовані проти ЧСР і Радянської Росії. Полонофільські настрої угорської преси все частіше призводили до відмови публікацій у ній українських матеріалів [22.-Ч.IV.-С.185-186].

Висвітлюючи внутрішню ситуацію в Угорщині, яка характеризувалася частими змінами політичної влади, М. Галаган розкриває перебіг українсько-угорських стосунків після соціалістичного перевороту. Він показує спроби угорського комуністичного керівництва використати українських соціалістів як посередників і за їх сприяння одержати військову допомогу від Радянської Росії. Він зокрема згадував, що Бела Кун через українську дипломатичну місію звернувся до В. Винниченка з пропозицією розробити умови можливого компромісу між лівими українськими соціалістичними течіями і урядом Радянської Росії з метою формування в Україні “справжнього” українського радянського уряду, який мав би ліквідувати Директорію і Державний секретаріат ЗО УНР. М. Галаган наголошує, що угорські соціалісти виступали за створення єдиного радянського фронту: “Угорщина, Галичина, Україна і Росія”. Однією з головних умов, які в зв’язку з пропозицією Бела Куна висунув В. Винниченко, було визнання України самостійною й незалежною Українською радянською республікою. Проте, за його словами, “практичних наслідків переговори не мали, бо Раковський поставився до того доволі неприхильно, а навіть негативно” [22.-Ч.IV.-С.180-184].

Протягом 1920–1930-х років була опублікована низка спогадів українських дипломатів доби національно-визвольних змагань. Це, зокрема, мемуари В. Кедровського про Ризьку конференцію, спомини В. Кобилянського та О. Лотоцького про діяльність українського посольства в Туреччині, М. Лозинського – про діяльність галицьких дипломатів, українського посла у Великобританії – А. Марголіна, Ф. Матушевського про діяльність очолюваної ним місії УНР у Греції, уривки із спогадів М. Тишкевича – голови української делегації на Мирній конференції у Парижі і українських місій у Франції та Італії, радника міністерства закордонних справ Української Держави – Л. Цегельського, міністра УНР О. Мицюка та ін. [23-32].

У ґрунтовній праці А. Марголіна “Украина и политика Антанты: Записки еврея и гражданина” подано характеристику членів української делегації на Мировій конференції у Парижі, рівень їх професійної підготовки, а також розкриваються причини внутрішніх конфліктів між ними з огляду на різну партійно-політичну приналежність. Він приділяє також увагу обговоренню української проблеми Лігою Націй, на Міжнародній конференції в Спаа тощо.

Аналізуючи ставлення країн Антанти до вирішення української проблеми в ході конференції та доцільність висування тих чи інших намагань української делегації в ході її проведення, А. Марголін зазначав, що лише невелика група делегатів від Англії та Франції, яка досконально вивчила це питання, “мала дійсне співчуття до справедливих домагань українського народу і надавала посильну допомогу українській делегації”. За його словами, саме вони радили “висувати вимогу Українських Установчих Зборів як головного гасла нашої програми, відсуваючи питання про остаточне вирішення устрою України до того часу, коли з’явиться можливість скликання та вступу зазначених Установчих Зборів з цього питання” [31.-С.153].

У спогадах А. Марголіна чимало цінної інформації про його діяльність на чолі української місії у Лондоні, а також склад і фінансування останньої. Одночасно він подає характеристику ставлення сіоністських організацій Великобританії до України, з якими він не лише тісно співпрацював, а й намагався через них вплинути на єврейську громадськість з метою популяризації ідеї незалежної української державності. Як він згадував, “політика сіоністів у Лондоні була пов’язана в цей час з тією течією в Англії, яка відносилася вороже до створення окремих держав на місці колишньої Росії” [31.-С.210].

Діяльності української дипломатичної місії в Греції присвячена публікація сторінок щоденника відомого українського громадсько-політичного діяча, голови місії УНР в Афінах Ф. Матушевського “Із щоденника українського посла” [28]. У спогадах вміщено чимало цінної інформації про українсько-грецькі відносини давніших часів, взаємини Греції з провідними країнами Антанти, політичну і релігійну ситуацію в країні тощо. Ф. Матушевський висвітлює питання опікування українськими військовополоненими у Греції, їх настроїв та рівень національної свідомості. Наводить факти про вербування їх до Денікінської армії. Зупиняючись на проблемі встановлення дипломатичних контактів з представниками інших країн у Греції, Ф. Матушевський підкреслює повну залежність офіційного визнання УНР на міждержавному рівні від вирішення українського питання на Мировій конференції в Парижі. Але разом з тим, місії вдалося налагодити неофіційні стосунки з головами дипломатичних держав, акредитованих у Греції. Він зазначав, що всі вони “виявили великий інтерес до України та її змагань”. Особливо він відзначав “щире відношення послів Італії та Голландії, а також Румунії” [28.-С.156].

У 1939 р. у Львові побачив світ черговий альманах видавництва “Червона калина”, присвячений дипломатичній діяльності Директорії і закордонних репрезентацій УНР та ЗУНР під назвою “Україна на дипломатичному фронті”. В альманасі вміщено спогади відомих українських вчених, колишніх працівників дипломатичних представництв УНР і ЗУНР в Європі: Д. Антончука “Українсько-польські переговори про замирення в травні

1919 р.”, І. Борщака “Як була зорганізована Мирова конференція 1919 р.”, М. Данька “Українська пресова служба у Відні”, Д.Левицького “З дипломатичних споминів”, М. Рудницького “Париж 1919: Притяжке становище української делегації на Мирову Конференцію” та ін. [33]. Зокрема, у спогадах І. Борщака та М. Рудницького висвітлюється складний процес формування делегацій УНР та ЗУНР за Паризьку конференцію, їх склад та професійний рівень, умови праці та конкретна діяльність, труднощі переговорного процесу щодо вирішення проблеми Східної Галичини. Зокрема, М. Рудницький, констатуєчи малу поінформованість країн-учасниць українським питанням, зазначав, що “тільки дуже нечисленні європейські політики чи вчені знали ближче українську справу і ставились до неї з симпатією, офіціальний політичний курс європейської дипломатії був до неї ворожий, одні не вірили у життєздатність нашого руху, другі дивилися на нього крізь окуляри наших ворогів” [33.-С.122]. Він же згадує про складні протиріччя між делегаціями УНР і ЗУНР, які “не забували використати наші противники для ще одного доказу, що ми самі не знаємо чого хочемо, що між нами нема згоди щодо суттєвих справ і що галичани та наддїпрянці це дві окремі нації” [33.-С.125].

У спогадах висвітлюються перші українсько-польські переговори (травень 1919 р.), діяльність окремих дипломатичних місій, а також напрямки та форми роботи представництв, їх кадровий склад, умови праці тощо.

У повоєнний час була опублікована низка мемуарів діячів дипломатичної служби УНР, зокрема спогади Є. Лукасевича “Діяльність українського посольства у Швейцарії в навітленні д-ра медицини Євмена Лукасевича”, А. Жука “Пам’яті Миколи Порша”, М. Славінського “Спомини” та ін. [34-36]. Серед них слід виділити мемуари відомого українського громадсько-політичного діяча і журналіста Є. Онацького, який протягом 1919-1922 рр. працював на різних посадах в Надзвичайній українській дипломатичній місії в Італії. У своїх споминах “Українська дипломатична місія в Італії за перших шість місяців своєї діяльності”, “Українська дипломатична місія до Ватикану”, а також - “По похилій площі: Записки журналіста і дипломата” Є. Онацький висвітлює основний перебіг процесу створення та функціонування дипломатичних місій УНР в Італії та Ватикані, характеризує головні напрямки їх діяльності та кадровий склад [37-41]. Автор показує, як розбіжності у партійно-політичних уподобаннях призводили не лише до непорозуміння між членами місій, але й відверто шкодили міжнародному іміджу УНР. За його словами, інколи політичні амбіції членів місії призводили до прямої шкоди країні, яку вони репрезентували. Зокрема, автор наводить факти про те, що радник української місії в Італії В. Мазуренко не лише відверто виявляв свою ліву соціал-демократичну орієнтацію, налагодив тісні стосунки з італійською соціалістичною партією, але й намагався використати вплив керівництва цієї партії для посередництва з метою примирення лівих українських лідерів з більшовиками. Є. Онацький наголошує, що в цей же час В. Мазуренко репрезентував в Італії інтереси УСРР [37.-Ч.1.-С.121].

Висвітлюючи діяльність української місії у Ватикані, Є. Онацький наголошує на величезному моральному авторитеті папського престолу, його міжнародних зв’язках, які могли сприяти справі міжнародного визнання УНР [37.-Ч.2.-С.28]. Чимало уваги він приділяє характеристиці кадрового складу представництв і насамперед голів місії: Д. Антоновича, М. Тишкевича, о. К. Бона, М. Василька. Фінансовий стан, становище та настрої української еміграції, а також кадровий склад українських місій Є. Онацький висвітлив у своїх спогадах на основі приватного листування з відомими українськими діячами (М. Єремівим, З. Мирною, В. Мазуренком та ін.), нотаток з власного щоденника та дописів із закордонної преси. Він, зокрема, наводить цікаві факти з листа В. Мазуренка про те, що місії було наказано відбирати паспорти в українських громадян, які “вели агітацію” проти уряду УНР (М. Грушевського, М. Чечеля, М. Шрага, О. Жуковського та ін.) для того, “щоб вони були примушені повернутися на Україну”. Є. Онацький не міг погодитися з

такою позицією уряду, яка, на його думку, була “грою на руки саме більшовиків”, і фактично вела до того, що в Україні цих людей могли розстріляти [41.-1981.-Ч.1-4.-С.145-146].

Серед інших статей та монографій, авторами яких були колишні діячі дипломатичної служби УНР доби Директорії, важливе місце посідають публікації І. Токаржевського-Карашевича “Царгородські спомини” та “До джерел наших державних традицій (Уривки з недрукованого твору “Історія української дипломатії”)", опубліковані в часописі “Визвольний шлях” [42; 43]. І. Токаржевський-Конашевич був радником Українського посольства у Відні, а у 1919 р. змінив на посаді голови дипломатичної місії УНР у Туреччині О. Лотоцького. Спроби українського дипломата дати загальну характеристику діяльності українського посольства у Константинополі, а також проаналізувати суспільно-політичну ситуацію в країні, з якою УНР намагалась налагодити взаємовигідні контакти тощо, виводять ці праці за межі мемуарної літератури і суттєво доповнюють коло джерел про дипломатичні стосунки України з Туреччиною.

У мемуарах відомого галицького громадсько-політичного і державного діяча Л. Цегельського “Від легенди до правди” значною мірою висвітлюється закордонна політика ЗУНР, а також дипломатична діяльність Західно-Української Народної Республіки. Державний секретар із закордонних справ Л. Цегельський розкриває розбіжності у зовнішній політиці обох українських республік, аналізує тактику, завдання та лінію поведінки делегацій УНР та ЗУНР на Мировій конференції. Зокрема, характеризуючи “подвійну закордонну політику”, він констатує, що незважаючи на акт злуки, “життя приневолило нас творити дві держави хоч би тому, що придніпрянська Україна зразу виростала з пня федерації з революційною Росією, а галицька з таких же початків у федеративній Австрії цісаря Карла” [44.-С.232]. За його словами, акт злуки був чисто теоретичним, оскільки на практиці кожна республіка мала різні внутрішні і політичні проблеми: “Придніпрянщина мала боротися з червоною Москвою та з монархістичними російськими генералами, що товклися покищо на Кримі, Кубані, Доні та долишній Волзі”. В той час як Галичина “мала до діла з Польщею і з Антонтою, котра являлася спадкоємицею Австрії щодо територій, відколених від Австрії”. Окрім геополітичного фактора, за словами Л. Цегельського, закордонну політику обох республік характеризувало обопільне недовір'я державного проводу. “Галичани щодо заступництва своєї справи на міжнародному форумі, – наголошував він, – не мали довіри до соціалістичного Києва... Вони вважали себе чимось більше, як тільки “західною окраїною”... і воліли довіряти своїй армії та своєму власному політичному досвідові” [44.-С.232-233].

Л. Цегельський детально аналізує позитивний та негативний досвід зовнішньої політики ЗУНР, дипломатичну діяльність, склад дипломатичних місій та методи їх роботи. Порівнюючи різні етапи взаємовідносин ЗУНР з Антантою, Л. Цегельський підкреслює, що “галицька закордонна політика показалася демагогічною і безплідною через безкомпромісовість, доктринерство, максималізм її проводу та через крайнє негативне відношення його до Альянтів і Польщі”. На його думку, було прогаяно час послідовної “цілком самостійної галицької закордонної політики”, коли “галицьку справу Альянти трактували як “спадкову” справу по Австрії, а про Придніпрянщину, стоячи на засаді неподільності Росії, покищо й говорити не хотіли” [44.-С.232-233].

Торгово-економічним зв'язкам України з Польщею присвячені сторінки спогадів І. Феценка-Чопівського – голови української торговельно-економічної місії у Польщі, яка мала підписати економічну конвенцію з Польщею. Протягом червня-жовтня 1920 р. тривав організаційний період. Від польської сторони в роботі брала участь “Крайова Спілка Гандльова” – польський торговельний консорціум, спеціально створений для товарообміну з УНР. Як згадував І. Феценко-Чопівський, економічна конвенція базувалась на принципі “скорочення грошових операцій та збільшення товарного обміну, з метою: 1) постачання українського війська, 2) заспокоєння потреб українських урядових та кооперативних

інституцій об'єктами польського експорту та транзиту [45.-С.64]. Польські товари мали обмінюватись на українські товари і сировину, або ж продаватись за посередництвом торговельних і кооперативних організацій, приватних підприємств; монопольна продукція – через урядовий апарат. “Спілка” відкрила УНР кредит в сумі 200 млн. польських марок. Договір був розрахований на 1 рік. Проте вже в жовтні 1920 р. з огляду на військово-політичну ситуацію обидві сторони, за словами І. Феценка-Чопівського, “слабо вірили в можливість реалізації вище згаданого договору” [45.-С.64].

У серпні-вересні 1920 р. українська торговельно-економічна місія брала участь у Ризькій конференції Балтійських держав (Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Україна) з метою налагодити тісніші економічні зв'язки. Результатом переговорів стала згода Польщі на вільний транзит через її територію товарів для УНР. Одночасно українська дипломатична місія вела переговори про скликання аналогічної конференції Чорноморських держав [45.-С.64]. За словами І. Феценка-Чопівського, успіхи українських дипломатів в налагодженні торговельно-економічних стосунків з Польщею певною мірою компенсували ці труднощі, з якими зіткнулась молода українська держава в сфері політичній.

Отже, спогади провідних державно-політичних керівників, активних діячів дипломатичної служби Центральної Ради, Української Держави і Директорії дозволяють стверджувати, що дипломатія українських урядів була одним з провідних напрямків їхньої діяльності. Незважаючи на суб'єктивізм та політичні уподобання авторів, мемуарні джерела з даної проблеми мають значну фактологічну цінність і сприяють кращому розумінню мотивів цілого ряду зовнішньополітичних акцій.

Джерела та література

1. Веденєєв Д., Бурім Д. Дмитро Дорошенко і “справа Севрюка” // Наукові записки: Зб. праць молодих вчених та аспірантів Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. – К., 1997. – Т. 2.
2. Гентош Л. Якщо всі шляхи ведуть до Рима...: Про діяльність української надзвичайної дипломатичної місії при Апостольському престолі в травні-липні 1919 року // Політика і час. – 1997. – №5-6.
3. Дипломатія незалежних українських урядів (1917-1920) // Нариси з історії дипломатії України. – К., 2001.
4. Заруда Т. Становлення та основні напрямки зовнішньої політики Української Держави // Останній гетьман: Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського, 1873-1945. – К., 1993.
5. Кривець Н. Дипломатичне представництво УНР в Німеччині // Міжнародні зв'язки України: Наукові пошуки і знахідки. – К., 2002. – Вип. 11.
6. Павлюк О. ЗУНР і політика Угорщини // Україна в минулому. – К.; Львів, 1995. – Вип. VII.
7. Покровська І., Хорошилова Ю. Місія, приречена на невдачу: Українсько-британські відносини за часів правління гетьмана Скоропадського та Директорії // Політика і час. – 1995. – №5.
8. Хома І. Апостольській Престіл і Україна, 1919-1922. – Рим, 1987.
9. Винниченко В. Відродження нації: У 3 кн. – К., 1990.
10. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції: В 3 т. – Прага, 1942.
11. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції, 1917-1920 рр.: В 4 ч. – Відень, 1921.
12. Шаповал М. Занепад УНР. – Прага, 1928.
13. Шелухин С. Варшавський договір між поляками і С. Петлюрою 21 квітня 1920 р. – Прага, 1920.
14. Шульгин О. Без території: Ідеологія та чин Уряду УНР на чужині. – К., 1998.

15. Шульгин О. Політика: Державне будівництво України і міжнародні справи. – К., 1918.
16. Шульгин О. Початки діяльності міністерства закордонних справ України // Український самостійник. – 1957. – Грудень. – Ч.4.
17. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле, 1914-1918: В 4 ч. – Львів, 1923-1924.
18. Дорошенко Д. Дещо про закордонну політику Української Держави // Хліборобська Україна. – 1920. – Зб. II-IV.
19. Дорошенко Д. Закордонна політика Української Держави 1918 року // 60-річчя відновлення гетьманства. – Торонто, 1978.
20. Дорошенко Д. Замітки до історії 1918 року на Україні // Хліборобська Україна. – 1921. – Зб. III.
21. Берестейський мир: Спомини та матеріали. – Львів; К., 1928.
22. Галаган М. З моїх споминів. – Львів, 1930. – Т. I-IV.
23. Кедровський В. Рижське Андрусово. Спомини про російсько-польські мирові переговори в 1920 р. – Вінніпег, 1936.
24. Кобилянський Л. Українське посольство в Туреччині // Нова Україна (Прага). – 1925. – Червень-липень.
25. Лозинський М. Галичина на Мировій конференції в Парижі. – Кам'янець, 1919.
26. Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1920: Розвідки і матеріали. – Відень, 1922.
27. Лотоцький О.Г. В Царгороді. – Варшава, 1939; Марголін А. Украина и политика Антанты. – Берлин, 1921.
28. Матушевський Ф. Із щоденника українського посла // З минулого. – Варшава, 1938. – Т. 1.
29. Тишкевич М. Уривки з спогадів // Літературно-науковий вісник. – 1928. – № 3, 5, 7-8, 9; 1929. – № 3, 9.
30. Цегельський Л. Спогади. – Філадельфія, 1937.
31. Марголін А. Украина и политика Антанты: Записки еврея и гражданина. – Берлин, 1922.
32. Мицюк О. Доба Директорії УНР: Спомини і роздуми. – Львів, 1938.
33. Альманах "Червона калина". – Львів, 1939.
34. Діяльність українського посольства у Швейцарії в навітленні д-ра медицини Євмена Лукасевича // Сучасність (Мюнхен). – Жовтень 1970. – Ч. 10.
35. Жук А. Пам'яті Миколи Порша // Сучасність. – 1962. – №1.
36. Славінський М. Спомини // Америка (Філадельфія). – 1960. – Ч. 95-167.
37. Онацький Є. По похилій площі: записки журналіста і дипломата. – Мюнхен, 1964. – Ч. I-II.
38. Онацький Є. Творення дипломатичної місії при Ватикані за Карманськго і Тишкевича // Матеріали IV Наукової конференції НТШ. – Торонто, 1953.
39. Онацький Є. Українська дипломатична місія в Італії за перших шість місяців своєї діяльності // Календар-альманах "Відродження". – Буенос-Айрес, 1956.
40. Онацький Є. Українська дипломатична місія до Ватикану // Календар-альманах "Відродження". – 1954.
41. Онацький Э. Під омофором барона М.Василька (Записки журналіста й дипломата від 3-го серпня 1920 до 31-го грудня 1921) // Український історик. – 1981. – Ч. 1-4.
42. Токаржевський-Карашевич І. Царгородські спомини (1919-1921) // Визвольний шлях (Лондон). – 1952. – №7.
43. Токаржевський-Карашевич І. До джерел наших державних традицій (Уривки із недрукованого твору "Історія української дипломатії" // Визвольний шлях. – 1955. – №4.

44. Цегельський Л. Від легенди до правди. – Філадельфія; Нью-Йорк, 1960.

45. Феценко-Чопівський І. Хроніка мого життя. – Житомир, 1992.

SUMMARY

In the article memoirs of leading Ukrainian political and state figures, heads and officials of Ukrainian embassies and missions abroad are described. The author deals with materials in which diplomatic activity of the Central Rada, the Hetmanate and the Directory of the UNR is covered.

Т.С. Осташко

П. СКОРОПАДСЬКИЙ – ЧІЛЬНИЙ РЕПРЕЗЕНТАНТ ГЕТЬМАНСЬКОГО РУХУ

Після еміграції у Німеччину почався новий етап політичної діяльності П. Скоропадського. Доля зближує його з В. Липинським, українським істориком, політичним діячем, одним із засновників та ідеологів УДХП.

За кордоном В. Липинський створює концепцію класократичної трудової монархії, яка протягом 1920–1930-х років поширюється в колах української еміграції у Західній Європі, Канаді, США, Латинській Америці і на західноукраїнських землях. Народжені в передреволюційний час ідеї українського монархізму знаходять практичне втілення в українському гетьманському русі, ідеологом, творцем і лідером якого він був у 1920–1930 рр.

Протягом усього періоду існування український консервативно-монархічний рух на еміграції був тісно пов'язаний з родом гетьмана П. Скоропадського як історичної династії, представники якої очолювали Гетьманат в Україні у XVIII і XX ст. В українській історіографії і насамперед вченими діаспори розроблялися лише окремі аспекти теми. Значну увагу дослідників привертала діяльність П. Скоропадського в добу Української Держави 1918 р. та ідеологічний аспект гетьманського руху [1-7]. У такій постановці ця проблема ще не була предметом спеціального дослідження. У статті на основі нових матеріалів висвітлюється роль П. Скоропадського в організації та поширенні гетьманського руху в середовищі української еміграції та на західноукраїнських землях.

Актуальність такої постановки проблеми обумовлена необхідністю всебічного вивчення різних напрямків суспільно-політичної діяльності українців в еміграції, у тому числі монархічних організацій, які діяли під проводом гетьмана П. Скоропадського.

Аналізуючи поразку національно-визвольних змагань, В. Липинський однією з її головних причин вважав відсутність чіткої концепції побудови держави, а також брак єдності між українськими провідниками. Останнє, на його думку, могло знову стати на перешкоді відродження української державності в нових, більш сприятливих для України політичних умовах. Спираючись значною мірою на практичний досвід Української Держави гетьмана П. Скоропадського, В. Липинський розробляє теорію трудової класократичної монархії в Україні. Дослідження національно-державних традицій інституту гетьманства підводить його до висновку, що саме спадкова, “дідишна” монархія, до якої наприкінці свого життя прагнув Б. Хмельницький, має стати найбільш вдалою формою державного устрою в Україні.

Варто підкреслити, що серед політичного розмаїття української еміграції не припинялись пошуки лідерів, які могли б суттєво вплинути на покращання політичної ситуації і консолідацію українського громадянства. І, звичайно, погляди багатьох противників полонофільської орієнтації уряду УНР зупинялись на постаті Вільгельма Габсбурга – Василя Вишиваного, який приваблював до себе своїм безкорисливим і гарячим українським патріотизмом і рішучими антипольськими настроями. В очах українських